

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНИЙ АПАРАТ» У «ЛИСТАХ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ» В. ЛИПІНСЬКОГО

У статті розглядаються погляди В. Липинського на державний апарат – бюрократію. Стверджується, що він вважав його необхідною ознакою модерної держави. Державний апарат у В. Липинського виступав регулятором суспільства і відносин між його групами. Дослідник визначав обсяг повноважень державного апарату як залежний від типу політичного режиму і правлячої еліти – демократії чи охлократії.

Ключові слова: Вячеслав Липинський, політична думка, бюрократія, державний апарат, чиновництво.

В статье рассматриваются взгляды В. Липинского на государственный аппарат – бюрократию. Утверждается, что он считал его неотъемлемой чертой современного государства. Госаппарат у В. Липинского выступает регулятором общества и отношений между его группами. Исследователь определял объем полномочий в зависимости от типов политического режима и правящей элиты – демократии или охлократии.

Ключевые слова: Вячеслав Липинский, политическая мысль, бюрократия, государственный аппарат, чиновничество.

Deals with the views of Viacheslav Lypynsky on state apparatus as a bureaucracy. He had analyzed it as a society regulation organ. In his views its regulation rights depend on type of political regime and political elite – classocracy of ochlocracy.

Key words: Viacheslav Lypynsky, bureaucracy, state apparatus, political thought, clerks.

Актуальність дослідження. Основою національної школи політичної науки в кожній країні є політична думка її населення, особливо його вищих верств – представників наукової та ідеологічної еліти, які є носіями вищого, теоретичного, рівня суспільної свідомості. До її творців у першій третині ХХ ст. можна віднести В'ячеслава Липинського (1882-1931) – політолога за освітою, історика за покликанням, ідеолога за сферою діяльності. У політичній думці України згаданого періоду він належав до тих її представників, які віддавали належне державному апарату, без якого функціонування модерної незалежної держави неможливе. Хоча саме цьому аспекту його поглядів приділялось мало уваги.

Мета роботи – розглянути бачення В. Липинським державного апарату та з'ясувати його погляди на український державний апарат зокрема (на основі аналізу його праці «Листи до братів-хліборобів»). Завдання: 1) виявити, як саме і в яких аспектах вчений розглядає державний апарат; 2) визначити його погляди на шляхи формування апарату української держави.

Огляд літератури. Уявлення В. Липинського про державний апарат можна визначити як на основі аналізу праць мислителя, в першу чергу, головної – «Листів до братів-хліборобів» [6], так і шляхом розгляду наявних досліджень, присвячених його особі та творчості. При цьому слід відзначити, що при

значній увазі до В. Липинського є набагато менше авторів, які хоча б частково згадували про бачення мислителем бюрократії. До них ми можемо віднести В. Потульницького [8], І. Лисого, В. Маркітантова [7], Б. Ганцажа [3], М. Забаревського [2], В. Бурлачука [1], Д. Чижевського [2], Т. Осташко [2], К. Галушка [2], О. Семківа [9], В. Горбатенка [4], М. Гордієнка [5]. Однак навіть у відзначених авторів проблема поглядів В. Липинського на державний апарат (як бюрократію) відбивається лише у формі окремих цитат або згадок без їх змістовного аналізу. Водночас слід відзначити, що бачення В. Липинським державного апарату в поглядах таких класичних і сучасних дослідників його творчості, як А. Жук [2], А. Андрієвський [2] та В. Заїкін [2], Ю. Терещенко [2], В. Кучабський [2], С. Сторожук [10], І. Лисий, О. Салтовський, П. Вознюк, не осмислене взагалі. Безпосередньо, але побіжно до даної теми звертався й автор, зокрема спробувавши визначити теоретичне підґрунтя поглядів В. Липинського на державний апарат [11; 12].

Привертає увагу також те, що дана проблема не висвітлена у навчальних підручниках і посібниках, а також словниках, покликаніх бути одним із засобів політичної соціалізації – передачі політичних знань, умінь і навичок – «політичної культури» в розумінні В. Липинського.

Виклад основного матеріалу. В. Липинський як політичний мислитель відрізняється чітким розумінням сутності і ознак модерної держави, які, за твердженням К. Галушка, сформувались у вченого під впливом Л. фон Гумпловича і майже тотожні з поглядами останнього [2, с. 359]. Держава – це відмінне від суспільства явище, інститут примусу і гноблення, який виникає в процесі розподілу суспільства на класи і конфліктів між ними, яке діє в інтересах панівної групи і організовує інші групи суспільства через примус, характеризується владою, територією, громадянством (населенням – Ю. Т.), поділом на правлячу меншість і керовану нею більшість, існуванням сукупності державних установ, наявністю права [2, с. 155]. Для В. Липинського саме «територіалізм» є особливою ознакою держави – підкреслює роль території та громадянства за місцем народження. Водночас учений особливо не наголошував на такій ознаці держави, як державний апарат. Це, на нашу думку, можна пояснити його баченням проблеми української державності: доки її немає, беззмислово звертати увагу на її ознаку – апарат управління, а слід зосередитись на засобах створення і зміцнення держави.

Вчений все ж таки не оминає проблеми бюрократії загалом. Навпаки, у своєму головному ідеологічному творі «Листи до братів-хліборобів» мислитель чітко відзначає різні «зрізи» явища бюрократії, використовуючи терміни «організація», «ієрархія», «посада», «апарат», «службовці», «клерки», «канцеляристи», «писарі», «бюрократія», «чиновництво» в тому чи іншому визначеному контексті, про що прямо і вказує – «пояснення всіх мною вживаних понять соціальних і політичних знайдете в цій книзі» [6, с. XIV, XXVII, XLVI, XLVII, 38, 39]. Цей факт дозволяє нам стверджувати про певний рівень усвідомлення В. Липинським проблеми бюрократії та рівень володіння матеріалом. Хоча при цьому слід підкреслити обмеженість теоретичної бази дослідника (йдеться про представників лівої традиції політичної думки – К. Маркса, Р. Міхельса, Ж. Сореля), а також відсутність цілком власних оригінальних поглядів на дану проблему чи відкриттів у ній [12, с. 25]. З огляду на це, актуальним є визначення змісту поняття «державний апарат» у розумінні В. Липинського через окреслення термінів, якими вчений користується у своїх працях в тому чи іншому контексті, а також спроба реконструкції того, як мислитель бачив апарат української держави у 1917-1921 рр., а також у майбутньому. Водночас слід підкреслити, що згадані терміни не мають строгого позитивістського змісту, як «індикатори» певного явища, не носять характеру філософських категорій, які прагнуть якнайширше охопити певний феномен. Швидше мова йде про терміни, використані в певному ідеологічному чи публіцистичному контексті.

Наприклад, термін «інтелігенти» у «Листах...» нерідко пов'язаний із поняттями «бюрократія», «апарат», «чиновництво». Інтелігенти для В. Липинського – це «люде не зайняті матеріально-продуктивною працею, не володіючі ані засобами війни, ані засобами продукції, і здобуваючі собі прожиток взамін за працю свого ума і духа». Однак вчений не відносить до них «всякого, хто скінчив вищу чи середню школу», з огляду на відмінне соціальне походження і становище того, хто

здобув освіту [6, с. XLVII]. Водночас інтелігент зобов'язаний, у рамках свого обов'язку, дати «ідею», «слово духовне». Саме тому практично як синонім «інтелігенції» мислитель вживає термін «клерки» («інтелігенти ... Вас – клерків» [6, с. XIV]), не в контексті дрібного конторського працівника, а, швидше, в первісному розумінні клерка як клірика, освіченого церковного служителя, який через релігію здійснює соціалізацію, виховний вплив («...поширте своїми словами і книжками ... – дух християнський, ... навчіть їх своїм прикладом покори, вірности, послуху і дисципліни») [6, с. XIV].

Мислитель також виокремлює інтелігентів, які заробляють «чесною, потрібною, фаховою службою громаді (нації, державі, класові)» використовуючи для останньої свою більшу освіту на «громадській службі» (учителі, судді, лікарі, «сторожі порядку, служачі в шляхах сполучення», державні урядовці, що виконують накази влади і т. ін.), виконуючи «одну з найпочесніших і найважчих ролей в житті нації». Однак про ці категорії «службовців», «фахівців», «громадську службу», «державних урядовців», окрім однієї примітки в «Листах...» В. Липинський практично не згадує [6, с. 143].

Окрім того, ідеолог гетьманства застосовує поняття «урядовець», «чиновник», «бюрократ», які ми схильні розглядати як синоніми, вжиті В. Липинським до позначення бюрократії як соціальної групи (наприклад: «...збільшуючи число своїх урядовців, народня держава допомагає витворенню класа інтелігенції...», «... верству, що поборювала завзятю стару феодалну французьку аристократію і яку ... стали звати ... дворянством чиновним», «Гетьманство – ... це не монархія-единовладство одної якоїсь касти – бюрократів ...» [6, с. 59, 103, 187]).

На протизвагу до цих емоційно і змістовно нейтральних («інтелігент», «урядовець») або позитивних («клерки») понять автор «Листів...» вживає й інші на позначення службовців – у зневажливому, образливому контексті – «чиновник», «канцелярист» і «писар», «бюрократ».

Ці «канцеляристи» і «писарі» – представники інтелігентського «фаху», які заробляють на життя розумовою працею, але не здатні до більшого – керівництва державою і суспільством. Однак за умови вільних, загальних і рівних виборів вони опиняються у правлячій еліті держав з демократичним політичним режимом. У силу своєї нездатності керувати, з одного боку, і характеру політичного режиму, базованого на вільних виборах («всі ці поодиночі іноді й гарні, здібні й чесні люде, всі разом творили руйнуюче розкладове тіло, якому на ймення демократія» [6, с. 36]), з іншого боку, вони набувають негативних психологічних рис – кар'єризму без схильності до керівництва і деструкції за відсутності творчості («дух між ними панував руйнівний, завидючий, злобний, а разом із тим облесливий, брехливий, рабський») [6, с. 36]. Ці негативні риси допомагають інтелігенту отримувати доходи, перебуваючи на «політичних», «урядових» або «державних» посадах. Тобто, при допомозі своєї більшої освіти він «преться до політичної влади» «борючись за посади», живе з політики – через здобуття провідної ролі в громаді (нації, державі,

класі) і використовуючи останню [6, с. 21, 59, 143]. В. Липинський прямо підкреслює: «в своїх «Листах» говоритимуть тільки про одну другу категорію інтелігенції «здекласовану», яка отримує прожиток від політики.

Водночас у позитивному контексті мислитель вживає термін «державний апарат» та його варіації («державний адміністративний апарат» і його синоніми – «адміністрація» або «державний апарат – бюрократія», «бюрократичний державний апарат», «державний організаційний апарат», «державний і військовий апарат», «військово-оборонний апарат», «централістичний охлократичний апарат», «поліцейсько-казармено-державний апарат», «бюрократично-військово-духовний державний апарат» [Див.: 6, с. 38-39, 40, 92, 145, 177, 228, 235, 268, 269, 272]).

Державний апарат для В. Липинського є «необхідною частиною національного організму». Він виконує «точно окреслені функції», забезпечує «ритмічність і гармонійність» політичного життя нації, служить регулятором сили класових аристократій, обмежує їх своєю понадкласовою державною владою, є «супер-арбітром» між тими, хто править, і тими, ким правлять, і між аристократіями різних класів [6, с. 271].

В. Липинський підкреслює, що в рамках окреслених ним «класократій» (таких як Англія, ранні США) понадкласовий державний апарат не втручається в організаційну – громадську і матеріальну – діяльність класових аристократій. Відповідно, для апарату при класократії інтервенціоналізм, «поліційно-державна» регламентація політичного і економічного життя суспільства неможливі як порушення законних норм співжиття органічних людських угруповань. У класократії влада голови державного апарату обмежена законом, на сторожі якого стоїть внутрішня сила класових аристократій [6, с. 271]. Тоді як у охлократіях (Московське царство, СРСР, королівська й імператорська Франція, Російська, Османська та Німецька імперії, держави Латинської Америки, міжвоєнна Польща, давній Єгипет) держава – «альфа і омега політичного життя». До її потреб пристосовано все громадське життя. І саме безкласовий, всевладний механічний державний апарат, який об'єднує в собі армію, церкву і, власне, чиновництво є у ній «одиноким засіб панування, одинока підстава сили». У охлократії «розуміється немає» ніякого обмеження влади державного апарату, оскільки необмежена влада його голови обертається необмеженою владою правлячої від його імені «аристократії» [6, с. 271-273, 276].

З огляду на те, що «Листи до братів-хліборобів» писались із наперед визначеною ідеологічною метою, термінологічний інструментарій, розроблений В. Липинським для опису тих чи інших соціально-політичних явищ, зокрема феномена бюрократії, він використовує і для опису української дійсності.

Зокрема, лідерів українських Визвольних змагань 1917-1921 рр., які прагнули встановити в Україні республіку, він бачить як «непродукуючих інтелігентів», політична мета яких – створення парламентської демократії. У ній, вважав автор «Листів...», реальна політична влада фінансової і промислової плутократії мала бути прихована політичними лідерами, які боролися б за державні, зокрема, урядові, посади як засіб гарантованого матеріального забезпечення від

держави [6, с. 178]. Тобто, сучасна В. Липинському українська інтелігенція з «каючихся дворян» і «різничинців» розглядалась ним виключно як основа майбутнього, паразитичного стосовно суспільства, соціального прошарку чиновників.

В. Липинський вважав закономірною поразку в боротьбі за українську суверенну державність інтелігенції як паразитичної групи пошукувачів посад. Її причину він бачив у тому, що українська інтелігенція не змогла оволодіти державним апаратом і армією, які залишилися їй «у спадок» на території України після падіння монархічної Російської імперії. Вона не змогла оволодіти цим апаратом, тому що її від нього «прогнали» більшовики, які захопили владу на землях колишньої Імперії [6, с. 178]. Також ця інтелігенція не могла успадкувати державного апарату, залишеного від якоїсь іншої форми української державності, оскільки такої на 1917 р. – початок Визвольних змагань – не існувало.

Можливість побудови державного апарату самою українською інтелігенцією В. Липинський категорично відкидав як через вищевідзначену оцінку інтелігенції, так і в силу своїх монархічних світогляду та ідеології, з яких випливало, що створити державу та її апарат у будь-якій країні (за аналогією з Гетьманщиною Б. Хмельницького і західно-європейськими монархіями початку Нового часу) здатна саме монархія. Для обґрунтування цього автор «Листів...» підібрав значний фактаж (базований на огляді – географічному – країн Америки, Європи, Азії та Африки та історичному – періоду від часів фараонів до XX ст.) і застосував відповідну аргументацію.

Втім, справедливо відзначити, що В. Липинський припускав можливість побудови державного апарату новопосталою державною утворення не під проводом монархії, в першу чергу – класократії, але й під проводом охлократії (республіканської або теократичної). Її могла створити певна фанатична, владолюбна соціальна група. Однак для України він таку можливість відкидав, з огляду на його оцінку української інтелігенції як нездатної стати охлократичною верствою, причиною чого були її риси як соціальної групи (які ми можемо оцінити як шкідливі з точки зору побудови і функціонування державного апарату модерної національної держави): відсутність віри в «романтичну національну ідею», через яку інтелігенція «себе в ролі будівничих української держави абсолютно уявити не могла» [6, с. 5-6, 12], та «гірші» методи національної організації і національної боротьби. Ці риси у поєднанні з орієнтацією інтелігенції на посередництво між іншими соціальними групами – на індивідуальному рівні переростали у партійно-політичні спекуляції, боротьбу за посади і хабарництво. Окрім того, є риси, які В. Липинський стосовно української інтелігенції не називав, імовірно, через їх відсутність у неї, але які в його розумінні необхідні для охлократичної верстви – сильний стихійний потяг до влади, кадровий відбір на основі здатності до «муштри» в казармі або подібних колективних агентах соціалізації, фанатична віра в ідею і готовність йти на жертви, зокрема індивідуальним життям, задля її втілення.

Через відзначене вище В. Липинський вважав закономірним підсумок Визвольних змагань – те, що

більшість території України опинилась під контролем польської, «пепеєсівської» і російської, «більшовицької» охлократії. Останні спромоглися опанувати державний апарат і кадри, «одіичені» після Австрійської, а також, частково Російської і Німецької (Польща) та після Російської (СРСР) імперій. При цьому автор «Листів...», беручи за приклад прагматичне ставлення В. Леніна до «буржуазних фахівців» [6, с. 44], особливо підкреслив здатність політичних еліт обох новопосталих держав, задля користі справи, взяти собі на службу кадри колишніх державних управлінців-бюрократів, зважаючи виключно на їх професіоналізм як адміністраторів і незважаючи ні на їх буржуазне і дворянське походження, ні на рештки їх колишніх політичних лояльностей. При цьому В. Липинський звернув увагу і на те, що перехід кадрів Австрійської і Російської імперій на території України на державну службу відродженої Польщі та СРСР полегшувався типологічною одноманітністю «старих» і «нових» держав та правлячих у них політичних еліт як охлократій. У даному випадку мова йшла лише про виділення із старого чиновництва кадрів придатних для служби в нових державних апаратах і їх модифікацію відповідно до нових умов.

Шукаючи способи звільнення України від окупації колонізаторів автор, «Листів...» бачив вихід у відновленні «дідичної» монархії на чолі з родом Скоропадських, оскільки вважав, що держава та її апарат можуть постати тільки завдяки діяльності монархії – класократії або охлократії. Саме ця династія мала взяти на службу необхідних для держави «фахівців» з колоніальних державних апаратів, які керували Україною, а також із «чесніших» представників української інтелігенції, які не так прагнули влади, як служіння громаді і суспільству і в яких «в потенції багато більше ідейності», «принципальності», «російської революційної широти і чесності» [6, с. 12, 21]. При цьому в Гетьманщині як модерній монархії управління армією й державною адміністрацією мало зосередитись у руках надпартійного, надкласового і надкастового глави держави. Втручання у справи державного апарату з боку парламенту буржуазного типу, сформованого із представників партій «політичних спекулянтів», не передбачалося через відсутність самого буржуазного парламентаризму. За рахунок цього передбачалось знайти і поставити до «діла державного» «найздібніших організаторів», а «негодящих», «не в'яжучись» ніякими партіями, «від партацької роботи усунути» [6, с. 45], завдяки чому державний апарат Гетьманщини, з огляду на досвід інших монархій, мав бути менш корумпованим, ніж бюрократія потенційної української республіки. Так само, зважаючи на досвід Української Держави у 1918 р., В. Липинський вважав, що до гетьманців – представників державного апарату під впливом «законності і моралі нашої ... народної маси» будуть ставитись більш моральні вимоги, ніж до чиновників республіки [6, с. 107]. У свою чергу, в рамках своєї концепції класократії обмежувачем для державного апарату Гетьманщини мислитель вважав як закон, так і класократичні еліти. Натомість перспективу утвердження в Україні незалежної республіки автор «Листів» оцінював так (за аналогією з іншими республіками (колишніми монархіями)

Європи): лише після того як українська монархія створить власний державний апарат і з його допомогою згуртує країну, стане можливим перехід верховної влади до республіки [6, с. 39].

Висновки. Здійснивши термінологічний аналіз поняття «державний апарат», яке В. Липинський розглядає у своїй праці «Листи до братів-хліборобів», ми можемо відзначити таке: державний апарат тлумачиться у роботі як «необхідна частина національного організму», яка виконує «точно окреслені функції», забезпечує «ритмічність і гармонійність» політичного життя нації, служачи регулятором сили соціальних груп через державну владу як «суперарбітр», і спектр дій якого може коливатись доволі широко в рамках певного типу суспільства і держави. Залежно від суспільних умов апарат може бути обмежений законом і соціальними групами або ж мати цілком необмежену владу, а його діяльність може бути обмежена вищевказаною функцією, або ж мати вигляд «поліційно-державної» регламентації усього політичного і економічного життя держави і суспільства. Залежно від певного текстурального і змістового контексту дане поняття може уточнюватись за допомогою певних епітетів-уточнень, що вкладається в наперед визначений В. Липинським підхід, згідно з яким кожне поняття вжите ним в праці буде мати певне пояснення. Це дозволяє нам окреслити «державний апарат» саме як термін, а не поняття, покликане відображати окремі риси феномена бюрократії. Водночас використання В. Липинським інших понять з чітко окресленим змістом для висвітлення окремих «зрізів» явища бюрократії також дозволяє нам окреслити їх як терміни, покликані описувати бюрократію як елемент і ознаку держави, соціальну групу, а також як індивіда-чиновника. При цьому дані терміни використовуються у взаємозв'язку між собою як показ різних ієрархічних рівнів явища – як ознака держави – сукупність її установ, що виконують певні функції, і як сукупність кадрів, які безпосередньо реалізують ці функції. Водночас привертає увагу доволі вузька теоретична база, на яку спирається В. Липинський при формулюванні своєї термінології, при широкому її використанні як для формулюванні загальних теоретичних положень власної концепції, так і при побудові гіпотез і висновків щодо української соціально-політичної дійсності, а також широкий набір часових (історичних) та просторових (географічних) ілюстрацій, у яких він показує вживання і зміст свого базового (державний апарат) і додаткових (бюрократія, чиновництво, клерки і т. ін.) термінів.

У свою чергу, розглядаючи використання В. Липинським у «Листах...» базового і додаткових термінів у вітчизняному суспільно-політичному та історичному контекстах, можемо окреслити їх органічну вписаність у його державницьку концепцію, поза межами якої їх зміст цілком втрачається (наприклад – класократичний і охлократичний державний апарат, охлократичний апарат і військово-чиновно-духовний апарат). При цьому В. Липинський розглядав українську бюрократію – державний апарат – у контексті минулого – держави Б. Хмельницького чи програних державних змагань 1917-1921 рр., або майбутнього, коли вона буде відновлена. Українську бюрократію як сучасну йому реальність він не розглядав, оскільки не вважав УРСР

формою суверенної української держави як такої, що не володіє самостійними армією і господарським апаратом, а виключно як колоніальний апарат управління Радянської Росії. З огляду на це, він швидше розглядав апарат держав, які окупували територію України, як покликаний умиритворити та колонізувати українські землі, сформований із кадрів місцевої різноплеменно-аристократії та української інтелігенції.

При цьому перша пішла на службу до колонізаторів задля захисту від місцевих «низів», тоді як друга – в силу своєї нездатності виконувати інші соціальні функції, окрім посередницьких. З огляду на це, побудова державного апарату – бюрократії для суверенної української держави бачилась В. Липинському справою майбутнього, здійсненою виключно майбутньою національною монархією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлачук В. «Класократична» версія [Електронний ресурс] / Віктор Бурлачук, Борис Андрусюк, Микола Горелов // Українська державність у XX столітті (Історико-політологічний аналіз). – К. : Політична думка, 1996. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrxx/r03.htm>.
2. В'ячеслав Липинський та його доба : Наук. зб. / [Відп. ред. Ю. Терещенко] / В. Липинський. – К. – Житомир : ВЦ КНЛУ, 2008. – 390 с.
3. Ганцаж Б. В., К. Липинський про розбудову української держави [Електронний ресурс] / Б. В. Ганцаж. – 2008. – № 14. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpd_ist/2008_14/v.k.pdf/.
4. Горбатенко В. П. Альтернативні теоретичні підходи до питань державотворення в Україні. Дмитро Донцов і В'ячеслав Липинський / В. П. Горбатенко // Вступ до політології. Експурс в історію правничо-політичної думки: посібн. [для учнів] / В. Й. Скиба, В. П. Горбатенко, В. В. Туренко. – К. : Основи, 1994. – С. 428-431.
5. Гордієнко М. Г. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського : дис. ... канд. політ. н. за спец. 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Михайло Григорович Гордієнко. – К. : Національний аграрний університет, 1999. – 192 с.
6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський ; [ред. Я. Пеленський]. – К. : Ін-т Східноєвроп. досл. НАНУ, 1995. – 470 с.
7. Маркітантов В. Елітистська концепція В'ячеслава Липинського [Електронний ресурс] / Вадим Маркітантов // Політична наука в Україні: стан і перспективи : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 р.) / [укл. : Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л.]. – Львів : ЦПД, 2008. – 308 с. – Режим доступу : <http://postua.info/markitantov.htm>.
8. Потульницький В. А. Нариси з історії української політології (1918-1991) : Навч. посібн. [для студ ВНЗ] / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1994. – 320 с.
9. Семків О. І. Політична думка початку XX ст. в Україні про національне відродження і державність / О. І. Семків // Політологія : Підручн. – 2-ге вид. із змін. / [за ред. О. І. Семківа]. – Львів : Світ, 1994. – С. 122-136.
10. Сторожук С. В. Перспективи політичної програми В. Липинського у світлі історіософських поглядів І. Лисяка-Рудницького / Сторожук С. В. // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2006. – № 58.
11. Тишкун Ю. Я. Актуальні проблеми функціонування державної бюрократії в Україні: історико-політологічний аспект / Ю. Я. Тишкун // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. – № 20. – С. 133-139.
12. Тишкун Ю. Я. В. Липинський про бюрократію («Листи до братів-хліборобів»): до проблеми визначення теоретичного підґрунтя поглядів / Ю. Я. Тишкун // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2012. – № 23. – С. 20-26.

Рецензенти: **Колісніченко А. І.**, д.і.н, професор;
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор.

© Тишкун Ю. Я., 2012

Дата надходження статті до редколегії 18.06.2012 р.

ТИШКУН Юрій Ярославович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, Україна.

Коло наукових інтересів: бюрократія, громадянське суспільство, «кольорові» і «оксамитові» революції, глобальна політика.